

1.01
89)"1848/1861"
Prejeto 15. 5. 2002

UDK

336.1/.5(436-

Andrej Pančur*

Zahteve po nadzoru nad državnim proračunom in začetki demokratizacije v habsburški monarhiji ter Kranjska

IZVLEČEK

Eden od najpomembnejših vzrokov, ki so bili odgovorni za začetke demokratizacije, je bila zahteva davkoplačevalcev po nadzoru nad državnim proračunom. Ta dejavnik je imel precejšnjo vlogo tudi pri nastanku ustavnega življenja v habsburški monarhiji v letih 1848/49 in 1859/61. Poleg splošnih problemov avstrijskega političnega in finančnega razvoja, avtor predstavi predvsem odnos prebivalstva na Kranjskem do procesov demokratizacije v znamenju boja za parlamentarni nadzor nad proračunom. V tem pogledu so Kranjci zvesto sledili splošnemu razpoloženju javnosti v habsburški monarhiji. Vendar je ob tem prišla do izraza tudi družbena sestava prebivalstva na Kranjskem, kjer ni bilo finančno močnega meščanstva in politično vplivnega visokega plemstva, ki bi lahko dejavno vplivala na razvoj dogodkov. Zato se je tanek sloj politično zavednega prebivalstva na Kranjskem lahko samo bolj ali manj dejavno odzival na demokratizacijo države.

Ključne besede: habsburška monarhija, demokratizacija, parlamentarizem, proračunska politika, Kranjska, meščanstvo, revolucija

ABSTRACT

PUBLIC DEMANDS FOR CONTROL OF THE STATE BUDGET AND THE BEGINNING OF DEMOCRATISATION IN THE HABSBURG MONARCHY AND CARNIOLA

One of the main factors which triggered the democratic process in the Habsburg monarchy was taxpayers' demand to control the State budget. This factor played a considerable role in the emergence of the constitutional life in the monarchy in 1848/49 and 1859/61. As well as presenting the general problems related to Austrian political and financial development, the author focuses in particular on the attitude of the Carniolan population towards the democratic process from the viewpoint of the struggle for parliamentary control of the budget. The mood of the Carniolans in this regard closely resembled that of the general public in the Habsburg monarchy. This mood also reflected the social structure of the Carniolan population which was devoid of a financially strong bourgeoisie or politically influential aristocracy who would actively influence the course of events. Because of this, the only thing this thin stratum of the politically conscious population in Carniola could do was respond in varying degrees to the national democratisation.

Key words: Habsburg monarchy, democratisation, parliamentarianism, budgeting, Car-

* Dr., asistent doktor, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: andrej.pancur@guest.arnes.si

niola, bourgeoisie, revolution

V predmarčnem času so Evropo pretresali žgoči socialni in politični konflikti. Tem so se v letih 1845/48 pridružile še velike gospodarske težave. Zato je bilo le še vprašanje časa, kdaj bo evropske države zajel val revolucije. 24. februarja 1848 so v Parizu naposled razglasili republiko. Zmaga revolucije v Franciji je bila signal za hitro širjenje revolucije po Evropi. Ko so novice o francoski revoluciji dosegle večja mesta, so ljudje organizirali množična zborovanja in demonstracije, na katerih so zahtevali spremembo političnega in socialnega sistema. Iz velikih mest je revolucija naposled pljusnila po podeželju.¹

Novice o revoluciji so kmalu dosegle tudi Avstrijo. Trinajstega marca 1848 je na Dunaju prišlo do nemirov. Množice so se spopadle z vojsko, v predmestjih je prišlo do delavske vstaje. Pod pritiskom množic je vlada še isti dan kapitulirala in kancler Clemens Metternich, ki je posebej osovraženi predmarčni režim, je odstopil. V naslednjih dneh je vlado prevzelo provizorično državno ministrstvo. Cesar Ferdinand I. je naslednji dan obljubil, da bo razglasil ustavo, sklical parlament in zagotovil svobodo tiska. Vojska se je umaknila iz mesta, skrb za red in mir v mestu je prevzela meščanska nacionalna straža in akademska legija.²

Revolucija se je iz Dunaja razširila po monarhiji; 16. marca 1848 so novice o revolucionarnih dogodkih na Dunaju tako dosegle tudi Ljubljano, kjer so meščani cesarju v zahvalo za njegove obljube zvečer v gledališču priredili ovacijo. Mirno nazdravljanje meščanov novi dobi pa so preglasile demonstracije nižjih družbenih slojev, ki so se že od popoldneva zbirali po mestnih ulicah. Razburjenje je kmalu preraslo v spontane demonstracije in demonstranti so se znesli nad simboli starega režima. Razbili so Metternichovo soho, napadli in razbili užitninske urade, mitnico in hišo župana, ki je moral pobegniti iz mesta. Meščani so se ustrašili teh ljudskih nemirov in so zato še ponoči ustanovili narodno stražo, v katero je stopilo premožnejše meščanstvo. Kmalu sta bila zagotovljena red in varnost.³

Začetek nove ustavne dobe so tudi v drugih mestih na Kranjskem obeležili s proslavami.⁴ Na splošno je meščanstvo na Slovenskem večinoma navdušeno pozdravilo cesarjeve obljube. Tako so npr. tudi v Celju,⁵ Mariboru in drugje na Štajerskem ljudje radostno sprejeli cesarjevo napoved ustave.⁶ Čeprav ljudem ni bilo povsem jasno, kaj je to ustava in kaj jim bo prinesla, so od novih časov veliko pričakovali. Urednik *Kmetijskih in rokodelskih Novic* Janez Bleiweis je 22. marca 1848 v uvodniku jasno nakazal, kaj pričakuje od ustavne vlade, "to je z drugimi besedami taka vladija, ktera pripustí, de prihodnjič ne bo le samo *gospóska*, temuč de bojo tudi deželni in mestni stanovi, ki bojo zató od *ljudstva* izvoljeni, pravico iméli govoriti, svoje želje in vošila v prihodnjih *postavah in davkih* pred tronom Cesarja odkritoserčno razodeti, in pa tudi zvedeti, *kakó in kam* se deržavno

1 Jonathan Sperber: *The European Revolutions, 1848-1851*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, str. 38-114.

2 Helmut Rumpler: *Eine Chance für Mitteleuropa : Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgemonarchie, Österreichische Geschichte 1804-1914*. Wien: Ueberreuter, 1997, str. 276-278; Marjan Britovšek: *Anton Füstner in revolucija 1848 v Avstriji*. Maribor 1970, str. 19-44.

3 Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje 1934, str. 658-662.

4 Stane Granda: *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto 1995, str. 96-101.

5 Janez Cvirn: *Celje in leto 1848*. V: Marija Počivavšek (ur.): *Iz zgodovine Celja: 1848-1918*. Celje 1998, str. 60-61.

6 Franjo Baš: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije : izbrani zgodovinski spisi*. Maribor 1989, str. 146, 148.

premoženje vsako leto obračuje. V čim pa bojo *posamesne* naprave noviga vladanja obstale, to nočejo milostljivi Cesar sami skleniti, tedaj so ukazali, de se imajo, berž ko bo moč, možje iz vsih *nemških, slovanskih* in *laških* deželá na *Dunaji* zbrati, ki se bojo s cesarjem in njegovimi vikšimi svetovalci na tanjko posvetovali, česar *vsaka dežela za-se* potrebuje - in po tem se bo vladija vsake dežele vravnala."⁷

Bleiweis je torej pričakoval, da bodo lahko v bodoči ustavni monarhiji od ljudi izvoljeni poslanci posameznih dežel v zveznem parlamentu nadzirali delovanje vlade na zakonodajalnem področju, pri čemer je še posebej poudaril, da bo parlament nadziral tudi proračunsko politiko vlade. Potrebo po parlamentarnem nadzoru nad proračunom je Bleiweis še bolj jasno razdelal v naslednji številki *Novic*: "Iz vsih stanov izvoljeni možjé bojo prihodnjič pravico imeli govoriti v postavah in davkih. Po ti poti se bo natanjko zrajtalo, koliko bojo znesli *dohodki*, koliko *izdajki* našiga cesarstva; de se ne bo več davkov podložnikom nakladovalo, kakor bo potreba, - de se pa tudi ne bo smelo več izdati, kakor bojo dohodki znesli. Novo vladanje našiga cesarstva bo prihodnjič tako, de ne bo smel nihče z državnimi denarji delati kakor bi hotel, kér se bo vse *očitno* delalo, in kér bojo mogli tudi nar vikši Cesarjevi služabniki za vsako stvarico dobro stati, kar bojo storili. Dozdej ni bila taka. Podložniki so plačevali, pa niso zvedeli, kam so njih denarji šli."⁸

Bleiweis je tako povsem v skladu s takratnim prepričanjem pričakoval,⁹ da bo šele parlamentarni nadzor nad proračunom prinesel red v avstrijske državne finance.¹⁰ V predmarčni dobi je namreč avstrijski proračun skoraj vedno beležil deficit, ki ga je država lahko pokrila samo z novim zadolževanjem. Za to stanje niso bili krivi samo redni izdatki za vojsko in civilno upravo, temveč tudi odplačevanje starih dolgov in redno plačevanje obresti za najeta posojila. Zaradi ne dovolj razvitega davčnega sistema, ki je neenakomerno obremenjeval posamezne dele monarhije in različne družbene sloje (z visokimi indirektnimi davki zlasti nižje sloje in z zemljiškim davkom kmete), vlada pri povečanju davčnih dohodkov ni imela veliko manevrskega prostora. Po drugi strani tudi ni mogla znižati izdatkov za skromno civilno upravo in zaradi politične situacije ni mogla reformirati vojske in jo tako poceniti. Zato se avstrijska vlada nikakor ni mogla izvleči iz perečih finančnih težav.¹¹

Pri tem pa je javno mnenje, večina ekonomske znanosti in nenazadnje tudi državna uprava v uravnovešenem proračunu videla enega glavnih pogojev za uspešen gospodarski razvoj.¹² Nič čudnega torej, da so ljudje od bodočega državnega

⁷ *Novice*, 22. 3. 1848, št. 12, str. 45; [Janez] Bleiweis: Slava slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu pervemu!

⁸ *Novice*, 29. 3. 1848, št. 13, str. 49.

⁹ Primerjaj še: Erklärung des Allerhöchsten Constitutions-Patents vom 15. März 1848, für das Landvolk in Krain. Von einem Bauernfreunde, str. 3.

¹⁰ Josef Wysocki: Die österreichische Finanzpolitik. V: Wandruszka, Adam, Urbanitsch, Peter (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, 1. knjiga: Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973, str. 78-79.

¹¹ Več o avstrijskem proračunu v predmarčni dobi glej: Harm-Hinrich Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus : Staatsfinanzen und Politik 1848-1860, 1. del. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1978, str. 47-103.

¹² Josef Wysocki: Die österreichische Finanzpolitik, o.c., str. 82; Alois Gratz: Die österreichische Finanzpolitik von 1848 bis 1948. V: Mayer, Hans (ur.): Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848-1948. Wien: Springer Verlag, 1949, str. 224; Helga Rybinski: Der Grundsatz

zboru nestrpno pričakovali, da bo spravil v red avstrijski proračun. Ko je tako *Illyrisches Blatt* poročal, da je bil maja 1848 primanjkljaj prav tako velik kot dohodki, je pripomnil: "To je zelo žalosten položaj. Tu se mora pomagati, kar se lahko pomaga. Prva naloga državnega zbora bi bila, da podpre in reši obubožano in skoraj bankrotirano državo!"¹³

Zato je bilo treba zvišati davke. Po marčni revoluciji so celo kmetje kmalu dojeli, da je v ustavni državi prav tako kot v absolutistični za normalno delovanje države treba plačevati davke.¹⁴ "Če terjamo, da nas varje vladarstvo v našim posestvu, da nam naših pravic nihče ne krati, da imamo svoje otroke kam v šolo pošiljati, in če terjamo drugih reči več zoper domače in vnanje sovražnike, moramo vladarstvu v dosego tega tudi *pripomočke dati*."¹⁵ Ljudje so se z davki sicer sprijaznili, vendar so si pri tem povsem človeško želeli čim nižje davke. *Novice* so tako maja 1848 opazile, da "zdaj, ko se ima cela državna naprava preurediti in ustava vravnati, vsi in ne le posamezni državniki, temuč tudi celi stanovi in cele kar le polajšanja, pomanjšanja ali clo overženja nekterih davkov terjajo"¹⁶. V mestih so bile zlasti osovražene različne trošarine, zaradi katerih so bile v času ekonomske depresije in inflacije cene potrošnih dobrin (predvsem živil) še dodatno višje. Prav zato so npr. 16. marca 1848 demonstranti v Ljubljani razbili užitninske urade in mitnico.¹⁷ Podobno je bilo tudi v mnogih drugih mestih monarhije. Naposled je bila vlada prisiljena znižati nekatere trošarine.¹⁸

Na podeželju je bila zlasti sporna zemljarina, zaradi katere so bili kmetje obdavčeni neprimerno bolj kot drugi sloji prebivalstva. Ko so leta 1844 začeli pobirati zemljarino na podlagi rezultatov stabilnega katastra, je predvsem na Kranjskem in Primorskem to pomenilo znatno povišanje davkov. Prizadeti so se razburjali. Zahtevali so revizijo katastra in s tem znižanje davčne obremenitve.¹⁹ Nič čudnega torej, da so ljudje pričakovali, da bodo z ustavno dobo prišli tudi nižji davki: "Konstitucijno prizadevanje ravno v tem obstoji, državne stroške pomanjšati in potem tudi kar koli je moč davke ponižati."²⁰

Vendar je bilo zaradi neugodnega političnega razvoja to lažje reči kot storiti. Petindvajsetega aprila 1848 je vlada objavila ustavo, s katero pa liberalno misleči Dunajčani in radikali niso mogli biti zadovoljni. Zato je maja 1848 na Dunaju revolucija zopet žela uspeh. 22. junija 1848 se je naposled sešel ustavodajalni državni zbor. V tem času je prišlo do revolucije tudi v Benečiji in Lombardiji, kjer je upornikom vojaško priskočil na pomoč Piemont. Avstrijski vojski je sicer uspelo pokoriti uporni deželi in junija še zatreti vstajo v Pragi, vendar se je po drugi strani vse bolj zaostrovalo na Ogrskem. Septembra 1848 se je Avstrija naposled odločila za vojaško posredovanje. Zato je pod vodstvom demokratov 6. oktobra 1848 na

des Haushaltsgleichgewichts in historischer und dogmengeschichtlicher Sicht. Inaugural Dissertation. Berlin 1964, str. 63-91.

¹³ *Illyrisches Blatt*, 4. 7. 1848, št. 54, str. 215.

¹⁴ *Primerjaj: Novice*, 10. 5. 1848, št. 19, str. 78; 21. 3. 1849, št. 12, str. 48.

¹⁵ *Novice*, 27. 12. 1848, št. 52, str. 221.

¹⁶ *Novice*, 10. 5. 1848, št. 19, str. 78.

¹⁷ Josip Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 658-662.

¹⁸ Harm-Hinrich Brandt: *Der österreichische Neoabsolutismus*, str. 440, 466-468.

¹⁹ Stane Granda: *Obremenitev slovenskega kmeta z davki 1850-1914*. Ljubljana 1977, str. 43; Stane Granda: *Gospodarske razmere pri Slovencih v revolucionarnem letu 1848/49*, Novo mesto 1995, str. 320-321.

²⁰ *Novice*, 14. 11. 1849, št. 46, str. 200.

Dunaju znova izbruhnili revolucija. Avstrijska vojska je 31. oktobra zavzela Dunaj in porazila revolucijo. S tem se je v avstrijskem delu habsburške monarhije končalo revolucionarno obdobje. 21. novembra je nastopila nova vlada kneza Felixa Schwarzenberga in 2. decembra 1848 je prestol zasedel novi cesar Franc Jožef.

Nastop Schwarzenbergove vlade še ni pomenil dokončne prekinitve z dediščino revolucije. Po uspešni zadušitvi oktobrske revolucije sta dvor in vojaški vrh sicer znova pridobila na moči in sta v vojnih razmerah postajala vedno bolj vplivna. V nasprotju s temi konservativnimi in antirevolucionarnimi silami je bila nova vlada povsem civilna. V njej so bili zastopani reformistični konservativci, konservativni liberalci in centralistični birokrati, ki so na vsak način hoteli izpeljati daljnosežne reforme. Predvsem pa je zagovarjala ustavno monarhijo in je računala na sodelovanje z ustavodajalnim državnim zborom. Po zmagi nad oktobrsko revolucijo je zmagovita država pristala na ponoven sklic državnega zbora, ker je lahko davke občutno povišala samo na podlagi splošnega konsenza državljanov. Absolutistična država si je namreč lahko zaradi ljubega mira v državi veliko težje kot ustavna privoščila povišati davke. 22. novembra 1848 je Schwarzenberg v Kromer, ťžu pri Olomoucu naposled sklical državni zbor.²¹

Zaradi vedno večjih izdatkov za vojsko se je avstrijski proračun znašel pod velikim pritiskom. V letu 1848 si je tako Avstrija nakopala za 72 milijonov goldinarjev proračunskega primanjkljaja, ki ga je lahko pokrila samo s pomočjo vedno novega zadolževanja pri narodni banki. Ker so bili izdatki za vojsko nujno potrebni za ohranitev celovitosti monarhije, si je vlada na vsak način prizadevala zbrati potrebni denar. Zato je vsaj na zunaj hotela ohraniti parlamentarno kontrolo nad proračunom. S tem si je hotela priskrbeti širšo politično podporo za svojo finančno politiko. Finančni minister Philipp Krauß si je prizadeval pridobiti parlamentarno kritje za novo zadolževanje, s katerim bi pokrtil proračunski primanjkljaj, in za davčno reformo, s katero bi povečal državne dohodke. 4. decembra 1848 je državnemu zboru predložil finačni načrt, ki je predvideval novo zadolžitev v višini 80 milijonov gld.²²

"Za prihodnje leto 1849 je minister oznanil, de nej zbor 80 milijonov goldinarjev za državne potrebe na posodo vzeti dovoli. Čez to se bojo poslanci pa še le posvetovali."²³ Med razpravo v državnem zboru je opozicija (v glavnem poljska levica) nasprotovala odobritvi posojila. Ni pristala, da bi bil državni zbor le kritje za nespremenjeno (absolutistično) finančno politiko vlade in ni odobrvala zadolževanja, s katerim bo vlada navsezadnje pokrila stroške vojne proti Ogrski. Nasprotno je velika večina državnega zbora iz patriotskih razlogov podprla novo zadolževanje. S tem so pokazali, da verjamejo v nadaljnji obstoj monarhije in v parlamentarno odgovornost državnega zbora.²⁴ Tudi večina slovenske javnosti je podprla novo zadolževanje: "Nenevadni stroški vojske na Laškem in Ogerskim naredijo nenavadno pomoč potrebno, torej bo mende že treba, tistih 80 milijonov

²¹ Helmut Rumpler: *Eine Chance für Mitteleuropa*, o.c., str. 279-286, 289-291, 295-310; Harm-Hinrich Brandt: *Public Finances of Neo-Absolutism in Austria in the 1850s: Integration and Modernisation*. V: Peter Christian Witt: *Welth and Taxation in Central Europe. The History and Sociology of Public Finance*. Hamburg-New York: Berg, 1987, str. 87-88.

²² Harm-Hinrich Brandt: *Der österreichische Neoabsolutismus*, str. 165-177.

²³ *Novice*, 13. 12. 1848, št. 50, str. 214.

²⁴ Harm-Hinrich Brandt: *Der österreichische Neoabsolutismus*, str. 177, 180-182; Hanns Leo Mikolletzky: *Österreich. Das entscheidende 19. Jahrhundert. Geschichte, Kultur und Wirtschaft*. Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1972, str. 358.

dovoliti."²⁵ Ob takšnem razmerju moči v državnem zboru je "državni zbor /.../ ministru denarstva dovolil za prihodnje leto 80 milijonov gld. na pósodo vzeti."²⁶

Prelaganje odgovornosti vlade na državni zbor, ko je bilo treba pokriti proračunsko luknjo, seveda ni pripomoglo k splošni popularnosti ustavnega načina vladanja. Ljudje namreč nikoli niso marali višjih davkov. Še več. Že celo pred samim povišanjem davkov so dobili (varljiv) občutek, da jim je nova doba prinesla višje davke.²⁷ *Novice* so jih sicer podučile, da (ustavna) država potrebuje davke. Vendar so pri tem tudi poudarile, da so to davki "svobodnih deželanov!"²⁸ Toda kaj se zgodi, če ljudje pri tem dobijo občutek, "de nam je svobode veliko več obljubljen, kakor pa je bomo vživali?"²⁹

To je bila resnično preroška dilema. Zaradi nestrinjanja z vsebino ustave, ki jo je 4. marca 1849 predlagal državni zbor, je vlada isti dan izdala svojo ustavo in 7. marca z vojsko razpustila državni zbor. Oktroirana ustava je monarhu in centralni oblasti dajala veliko moč. Schwarzenberg je sicer odločno odklanjal vrnitev v absolutizem in je v novo sestavljeni vladi zbral reformistično usmerjene ministre. Vendar je Avstrija na čelu s cesarjem Francem Jožefom neizogibno drsela v neoabsolutizem. V oktroirani ustavi predviden državni zbor preprosto ni bil nikoli sklican.³⁰

Vojska pa je potrebovala vedno več denarja. Boj proti madžarski revoluciji je namreč trajal vse do avgusta 1849. Obenem je znova izbruhnila vojna s Piemontom.³¹ Po težkih bojih je Avstrija sicer postala gospodar na vsem svojem ozemlju, vendar je ob tem leta 1849 prigospodarila za 119,8 milijonov gld. proračunskega deficita. Samo stroški za vojsko so bili večji od dohodkov.³²

Naposled je vlada oktobra 1849 namesto nesojenega državnega zbora sama sprejela dolgo načrtovano davčno reformo.³³ Za povišanje davkov je bilo seveda najlažje okriviti takratno državno ureditev - ustavno monarhijo. V *Novicah* so takole strnili takratne pritožbe: "Naj gré vaša takó hvaljena konstitucija rakam žvižgat, če bi mógli zmirej veči davke plačevati" - slišimo od več strani ljudi govoriti in nam tudi dopisovati, - in žalostno je, de se še tacih ljudi ne manjka, ki namest de bi nevedne podučili, de višji davki niso nasledik konstitucije, še le ljudi šuntajo in podpihujejo rekoč: "zdaj imate konstitucijo, kér niste bili s staro vladbo zadovoljeni." Marsikdo je torej začel pogrešati stari absolutizem in nižje davke. Toda pisec članka v *Novicah* se ni strinjal s temi "starokopitneži, ki bi radi imeli, de bi pod staro breme nazaj prišli!" Za višje davke je povsem pravilno okrivil slabo finančno politiko predmarčnega režima in "prekucije lanjskiga in letašnjiga léta, hude in dolgočasne vojske, posebno na Laškim in Ogerskim, so veliko milijonov požérle. /.../ Stare skušnje vsih deželá učé, de vojske veliko denarja potrebujejo, in

²⁵ *Novice*, 13. 12. 1848, št. 50, str. 214.

²⁶ *Novice*, 3. 1. 1849, št. 1, str. 5.

²⁷ *Novice*, 30. 5. 1849, št. 22, str. 90.

²⁸ *Novice*, 27. 12. 1848, št. 52, str. 221.

²⁹ *Novice*, 30. 5. 1849, št. 22, str. 90.

³⁰ Helmut Rumpler: *Eine Chance für Mitteleuropa*, o.c., str. 313-315, 319-321.

³¹ Prav tam, str. 316-317.

³² Harm-Hinrich Brandt: *Der österreichische Neoabsolutismus*, 2. del, str. 1099, 1101. Primerjaj še: Helfferich: *Die österreichische Valuta seit dem Jahre 1848*. V: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1856, str. 87-88. Primerjaj še podatke finančnega ministrstva za leto 1849, objavljene v *Novicah*, 22. 5. 1850, št. 21, str. 88.

³³ Harm-Hinrich Brandt: *Der österreichische Neoabsolutismus*, str. 456-460; *Laibacher Zeitung*, 18. 10. 1849, št. 125, str. 665-666.

de ob časih vojská se davki povikšujejo."³⁴

Vendar se je tudi po koncu revolucionarnih vojn kmalu pokazalo, da zmagoviti neoabsolutistični režim ni zmožen spraviti v red državnih financ. Glavni krivec je bila še naprej vojska, ki je tudi v mirnodobnem stanju požirala prevelike količine denarja. Po drugi strani neoabsolutistična država ni bila sposobna vzpostaviti učinkovitega davčnega sistema. Zato si finančno preprosto ne bi smela privoščiti stroškov, ki so bili nujno potrebni, če je hotela zadržati svoj položaj velesile v Nemčiji, Italiji in na Balkanu. Finančni ministri Krauß, Andreas Baumgartner in naposled še Karl Ludwig Bruck so z vedno novimi reformami zaman poskušali spraviti v red državne finance. Vsaka reforma je naposled propadla prav zaradi nepredvidenih in zelo velikih izdatkov za vojsko. Zato ni bilo nič čudnega, da je že prav vsaka zunanjepolitična kriza, ki bi lahko prerasla v novo vojno, na finančnih trgih povzročila pravi vihar. Tečaji vrednostnih papirjev na borzi so hitro padali, papirnati denar je bil v primerjavi s srebrnim vedno manj vreden. Če pa je nato resnično prišlo do vojne, se je denarna in finančna kriza samo še dodatno zaostрила.³⁵

Tako so aprila 1859 napetosti na meji med Piemontom in habsburško monarhijo naposled pripeljale do nove vojne. Ker avstrijski proračun finančno ni prenesel daljše mobilizacije čet, se je Avstrija prenagljeno odločila napasti. Na strani Piemonta je sedaj v vojno stopila še Francija. Zaradi vojne se je Avstrija znašla pred nerešljivimi finančnimi težavami. Leta 1859 so se stroški za vojsko povzpeli na rekordnih 239 milijonov gld., proračunski primanjkljaj pa je znašal celih 165 milijonov gld.³⁶ V vojnem času mednarodni finančniki Avstriji niso bili pripravljeni posoditi denarja. Poleg tega bi nadaljnje financiranje vojne z domačimi sredstvi zahtevalo opustitev neoabsolutističnega režima, s čimer se cesar ni bil pripravljen sprijazniti. Zato mu nazadnje ni preostalo nič drugega, kot da je sprejel ponujeno premirje.³⁷

Že takoj po sklenitvi premirja se je moral finančni minister Bruck spopasti z nastalimi problemi. Narodni banki je moral odplačati predujme in najti je moral denar za pokritje tekočega proračunskega primanjkljaja. Na povišanje davkov ni mogel računati. Zastareli davčni sistem ni omogočal učinkovite vključitve novih davčnih virov. Povečanju temeljnih davčnih virov (zemljarina in trošarine) so odločno nasprotovale prizadete agrarne in predelovalne interesne skupine.³⁸

Edina rešitev je bila najem novega posojila. Toda po izgubljeni vojni je bil ugled Avstrije povsem na psu. Brez zaupanja javnosti v prihodnost države bi bil vsak poskus najema novega posojila obsojen na propad. Ko je jeseni 1859 vlada naposled obelodanila podatke o skrivnem financiranju dosedanjega proračunskega primanjkljaja, "je to okrepilo obstoječo upravičeno nezaupanje do vlade in je ponovno omajalo upanje, da so pristojni dejavniki v državi resno mislili z obljubljenimi reforma-

³⁴ Novice, 14. 11. 1849, št. 46, str. 200.

³⁵ Več o tem glej: Andrej Pančur: Monetarna politika v habsburški monarhiji in Slovenci (1848-1914), Doktorska disertacija. Ljubljana, 2001, str. 63-152.

³⁶ Harm-Hinrich Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus, 2. del, str. 761-790, 1098, 1001-1003.

³⁷ Helmut Rumpler: Der Kampf um die Kontrolle der österreichischen Staatsfinanzen 1859/60. Ein Beitrag zur Geschichte des parlamentarischen Budgetrechts. V: Gerhard A. Ritter (ur.): Gesellschaft, Parlament und Regierung. Zur Geschichte des Parlamentarismus in Deutschland. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, str. 167-169.

³⁸ Harm-Hinrich Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus, 1. del, str. 412-438, 552-589.

mi."³⁹

Sedaj je bilo še bolj kot prej treba okrepiti zaupanje javnosti in predvsem finančnega sveta. Zato je cesar konec leta 1859 sklical komisiji, ki sta se ukvarjali s perečimi proračunskimi težavami. *Novice* so ta ukrep sprejele z upanjem na morebitno izboljšanje: "Ker je dnarni stan našega cesarstva res v veliki zadregi, je treba krepkih pomočkov, da se po poti *občnega zaupanja* rešijo prevažne zadeve; za to vse željno pričakuje novih naredb."⁴⁰ Toda za finančnike sta bili sklicani posvetovalni komisiji brez konkretnih pooblastil odločno premalo, da bi bili svoj denar pripravljene vložiti v prihodnost neoabsolutističnega režima. V nastalih kriznih razmerah bi se zadovoljili samo z učinkovito parlamentarno kontrolo nad proračunsko porabo. Zato je centralistično in reformistično naravnana avstrijska birokracija na čelu s finančnim ministrom Bruckom vse bolj pritiskala na vladarja, da naj vsaj delno oživi ustavno parlamentarno življenje. Nastalo krizo je izkoristilo tudi visoko plemstvo. Prizadevalo si je za povrnitev stanovske oblasti in deželne avtonomije, na področju centralne uprave bi cesarju pustili absolutno oblast, hkrati pa je nasprotovalo konstitucionalizmu in parlamentarizmu. S tem se je med konservativnim visokim plemstvom in konstitucionalno birokracijo nujno vnel spopad za vpliv nad usodo avstrijskega cesarstva.

Cesar Franc Jožef se ni bil pripravljen odreči svoji oblasti. Pristal je le na upravne reforme, s katerimi bi bilo mogoče ohraniti neoabsolutizem. V tem sklopu je tudi pristal na sklic finančnih komisij. Vendar to ni bilo dovolj. Naposled je marca 1860 pristal na sklic razširjenega državnega sveta. Poleg desetih starih in desetih novih dosmrtnih članov je bilo v razširjenem državnem svetu tudi 38 začasnih članov kot predstavnikov dežel. Razširjeni državni svet je imel le svetovalno funkcijo. Med drugim je pretresal tudi proračun.⁴¹ Zato je uradno časopisje takoj pojasnilo: "Že s tem, da je širjenemu državnemu svetu poverjeno določanje državnega finančnega načrta in revizija državnega zaključnega računa, je ta dobil /.../ največji pomen za bodočo ureditev financ v Avstriji."⁴² Tudi *Novice* so od razširjenega državnega sveta veliko pričakovale: "Deržavni odbor ni zadovoljen s tem, da bi le gole številke po goldinarjih in krajcarjih pretresal, ampak on hoče *globokeje* vrniti v to zadevo in preiskavati, kako bi se dalo *drugačno* gospodarstvo v našem cesarstvu osnovati, da bi se preobilni deržavni stroški, potem pa tudi davki ljudstvu znižali. Sila imenitne reči se je s tem namenom podstopil deržavni zbor [svet], - Bog daj, da bi srečno izpeljal svoj cilj in konec!"⁴³ Končni cilj pa ni bil nič manj kot uravnovešen proračun.⁴⁴

Povsem drugače pa so reagirali finančni trgi. Ker je imel razširjeni državni svet zelo omejene pristojnosti, so ga finančni trgi sprejeli povsem ravnodušno. Zato je spodletel tudi razpis 200 milijonov gld. loterijskega posojila. Z velikimi napori je državi uspelo zbrati samo 76 milijonov gld.⁴⁵ In še ta denar je potem skoraj v

³⁹ Gustav Kolmer: *Parlament und Verfassung*, 1. del: 1848-1869. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1972, str. 28-29.

⁴⁰ *Novice*, 2. 11. 1859, št. 44, str. 349.

⁴¹ *Novice*, 14. 3. 1860, št. 11, str. 87; *Laibacher Zeitung*, 7. 3. 1860, št. 55, str. 217.

⁴² *Laibacher Zeitung*, 8. 3. 1860, št. 56, str. 221.

⁴³ *Novice*, 20. 6. 1860, št. 25, str. 199.

⁴⁴ Državni svet se bo posvetoval "o *poglavitnih vodilih* (principih), kako naj se napravi vprihodnje gospodarstvo našega cesarstva, da bo manj stroškov prizadajalo in dohodki se s stroški poravnali." *Novice*, 18. 7. 1860, št. 29, str. 231.

⁴⁵ Prim.: *Novice*, 28. 3. 1860, št. 13, str. 103; 18. 4. 1860, št. 16, str. 127; 25. 4. 1860, št. 17, str.

celoti porabila za pokritje proračunskega primanjkljaja v letu 1860.⁴⁶ Zaradi finančnega neuspeha je bil Bruckov položaj vedno bolj ogrožen. Ko so se temu pridružile še intrige njegovih nasprotnikov, ga je cesar odstavil, nakar je Bruck storil samomor.⁴⁷

Novi finančni minister je postal Ignaz Plener, ki si je še bolj kot Bruck prizadeval za parlamentarno kontrolo nad proračunom. Čeprav si cesar prvotno tega ni želel, je z ustanovitvijo razširjenega državnega sveta storil prvi korak k ustavni monarhiji. V državnem svetu se je razvila ostra debata med zagovorniki centralističnega liberalnega konstitucionalizma in federalističnega konservatizma. Na eni strani je večinoma stalo plemstvo in na drugi strani meščanstvo.⁴⁸ Finančna vprašanja so bila potisnjena ob rob. Oba nasprotna si tabora sta se strinjala le v toliko, "da žalostni dnarni stan našega cesarstva se ne dá ne z finančnimi započeti ne s prihranili do dobrega in za stanovito odverniti, ampak treba je, da se vladba *drugače* osnova kakor je dosedaj bilo."⁴⁹

Ker je Franc Jožef želel čim bolj omejiti vpliv konstitucionalizma, je sprva prisluhnil federalističnemu in konservativnemu visokemu plemstvu na čelu z Madžari. 20. oktobra 1860 je izšla tako imenovana oktobrska diploma.⁵⁰ Zakonodajna oblast naj bi se v bodoče odvijala v sodelovanju z deželnimi zbori in državnim zborom. Deželni zbori naj bi bili stanovska zastopstva z močno omejeno volilno pravico. Državni zbor je bil pristojen za področja, ki so zadevala vso državo, med drugim tudi za denarništvo, narodno banko, državna posojila in finance. Vendar so bile njegove pristojnosti praktično omejene na svetovanje. To je bilo daleč od učinkovite parlamentarne kontrole nad proračunom.⁵¹

136. Laibacher Zeitung, 26. 3. 1860, št. 70, str. 277-278; 27. 3. 1860, št. 71, str. 281-282; 24. 4. 1860, št. 94, str. 374.

⁴⁶ Več o loterijskem posojilu leta 1860 in njegovih posledicah glej: Harm-Hinrich Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus, str. 886-900; Joachim Liese: Staatskredit und Defizitfinanzierung in der ersten konstitutionellen Periode der Habsburger Monarchie 1860-1867. Frankfurt: Verlag Peter Lang, 1993, str. 138-139; Siegfried Pressburger: Das österreichische Noteninstitut 1816-1966, 1. del, 2. knjiga. Wien: Oesterreichischen Nationalbank, 1959, str. 583-591; Malfér, Stefan: Einleitung. V: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, 5. del, 3. knjiga. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1985, str. XXXI.

⁴⁷ Tako dramatičen konec je seveda vzbudil veliko pozornost javnosti. Primerjaj: Novice, 2. 5. 1860, št. 18, str. 143.

⁴⁸ Na strani "federalistov" je bil tudi zastopnik Kranjske grof Anton Alexander Auersperg in zastopnik Goriške in Istre grof Vilhelm Pace. Na strani "centralistov" pa so bili zastopnik Štajerske leobenski industrijalec Franz Mayer Melnhof, zastopnik Koroške tovarnar Franz Paul Herbert in zastopnik Trsta veletrgovca Constantin Reyer. Na eni strani torej plemstvo in na drugi strani meščanstvo. Primerjaj: Novice, 3. 10. 1860, št. 40, str. 323; Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 468.

⁴⁹ Novice, 5. 9. 1860, št. 36, str. 287.

⁵⁰ Laibacher Zeitung, 23. 10. 1860, št. 244, str. 973-974; Novice, 24. 10. 1860, št. 43, str. 347-348.

⁵¹ Več o političnem razvoju do oktobrske diplome glej: Helmut Rumpler: Der Kampf um die Kontrolle der österreichischen Staatsfinanzen, str. 165-188; isti, Eine Chance für Mitteleuropa, o.c., str. 373-376; Berthold Gottmann: Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865. V: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ur.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, 7. knjiga: Verfassung und Parlamentarismus, 1. del. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 608-622; Joachim Liese: Staatskredit und Defizitfinanzierung, str. 21-27; Harm-Hinrich Brandt: Der österreichische Neoabsolutismus, str. 833-839, 856-885, 900-964, 1024-1026; Oskar Lehner: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte mit Grundzüge der Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Linz: Universitätsverlag Rudolf Tauner, 1992, str. 197-198; Friedrich Walter: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500-1955. Wien-Köln-Graz: Verlag Hermann Bohlaus, 1972, str. 185-197; Ernst C. Hellbling: Die Ansätze zu einem Finanz- und Wirtschaftsverfassungsrecht in der Entwicklung des österreichischen Verfassungsrechts. V: Wirtschaft und

Oktobrska diploma ni zadovoljila nikogar. Zaradi svoje nedemokratičnosti je budila vsesplošno nezadovoljstvo: "Nova doba se bliža prerojeni Avstriji; to so nam pokazali cesarski razglasi poslednjih dni; vendar ne moremo tajiti, da smo si marsiktere reči drugače mislili."⁵² Volilni redi so meščanstvo in podeželsko prebivalstvo postavljali v neenakopravni položaj nasproti plemstvu in duhovščini.⁵³ Liberalno misleča inteligenca se je čutila zavrženo: "Ker žalibog! inteligencija brez posestva v zbor ni pripuščena, se težko bodo politično izobraženi in za javne zборе sposobni ljudje našli."⁵⁴ Za razliko od vala navdušenja, ki je zajel Ljubljano ob nastopu ustavne dobe leta 1848, so to pot Ljubljančani novice o spremembah državne ureditve sprejeli zelo zadržano.⁵⁵

Z oktobrsko diplomom niso bili zadovoljni niti Madžari, ki so v primerjavi z drugimi deželami dobili mnoge privilegije. Želje Madžarov po samostojnosti so bile namreč večje od dobljenega. Na Ogrskem se je širil protiavstrijski odpor, ki se je najbolj jasno odražal pri odklanjanju plačevanja davkov.⁵⁶ S tem se je finančni položaj Avstrije še dodatno poslabšal. Hkrati so se zaradi politične krize v Italiji, ki je naposled privedla do združitve Italije,⁵⁷ proračunski izdatki za vojsko samo še dodatno povečali.

Z oktobrsko diplomom ni bilo zadovoljno tudi premožno in liberalno misleče meščanstvo. Finančni svet je avstrijski državi učinkovito pokazal svojo moč. Vrednosti na borzah so padale, papirnati denar je bil v primerjavi s srebrniki vedno manj vreden.⁵⁸ S tem so se še okrepili argumenti finančnega ministra Plenerja, ki je bil prepričan, da je vrednost papirnatega denarja mogoče stabilizirati samo na podlagi uravnoveženega proračuna. Red v financah je pogoj za stabilnost papirnatega denarja in obratno. Oboje pa je mogoče doseči le na podlagi zaupanja v državo. Finančni krogi in meščanstvo bodo zaupali samo ustavni državi s parlamentarno kontrolo nad proračunsko politiko. Parlament bo zmanjšal izdatke, povišal prihodke in tako uravnovesil proračun. Na tej podlagi bo lahko država narodni banki vrnila dolgove in s tem sanirala papirnati denar.⁵⁹

Plener pri tem ni govoril v prazno. Povsem enakega mnenja so bile tudi trgovske in obrtne zbornice. Te so zastopale interese meščanstva po premoženju,

Verfassung in Österreich. Wien-Freiburg-Basel: Herder, 1972, str. 67-68.

⁵² Novice, 31. 10. 1860, št. 44, str. 354.

⁵³ Štajerski deželni zbor naj bi tako imel 42 poslancev, od tega 6 predstavnikov duhovščine, 12 plemstva in veleposestnikov, 12 meščanstva in 12 podeželskega prebivalstva. Podobno je bilo na Koroškem 5 članov deželnega zbora iz vrst duhovščine, 8 iz vrst plemstva in veleposestnikov, 11 meščanstva in 12 iz podeželskega prebivalstva. Vendar je bila volilna pravica v mestih omejena na občinska zastopstva, na podeželju pa na župane in na enega člana občinskega odbora. Novice, 31. 10. 1860, št. 44, str. 355-356. Za ostale dežele, kjer so živeli tudi Slovenci, deželni statuti niso izšli.

⁵⁴ Novice, 31. 10. 1860, št. 44, str. 354.

⁵⁵ Primerjaj: Novice, 31. 10. 1860, št. 44, str. 355. Nasprotno je uradni *Laibacher Zeitung* poročal o veliko bolj radostnem sprejemu oktobrske diplome po različnih krajih monarhije. *Laibacher Zeitung*, 26. 10. 1860, št. 247, str. 985.

⁵⁶ Stefan Malfér: *Steuerwiderstand und Steuerexekution in Ungarn 1860-1862*. V: *Österreichische Osthefte*, 1982, št. 3, str. 313-329.

⁵⁷ Primerjaj: Christopher Duggan: *A Concise History of Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, str. 129-133.

⁵⁸ Joachim Liese: *Staatskredit und Defizitfinanzierung*, str. 28-29; Karel Kramár, -: *Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1886, str. 65-66, 51*; Max Wirth: *Oesterreichs Wiedergeburt aus den Nachwehen der Krisis*. Wien: Verlag der G.J. Manz'schen Buchhandlung, 1876, str. 146-147.

⁵⁹ Stefan Malfér: *Einleitung*, o.c., str. XXXI.

torej prav tistega družbenega sloja, od katerega zaupanja je bila najbolj odvisna usoda avstrijskega denarja in financ. 28. decembra 1860 je Plener avstrijske trgovske in obrtne zbornice zaprosil za naslednje mnenje: "Zelo pomembna in nujna zadeva vzpostavitve deželne valute v njeni polni in nespremenljivi vrednosti je eno od prvih vprašanj, pri reševanju katerega bi lahko sodeloval državni zbor med svojim naslednjim zasedanjem." Ker ta problem "močno zadeva vse skupine prebivalstva, posebno pa organe trgovine in obrti", jih je Plener zaprosil, da se

posvetujejo "o načinu, s katerim naj bi dosegli ustrezno vzpostavitev valute in deželno valuto obvarovali pred bodočimi nihanji".⁶⁰

Trgovske in obrtne zbornice sicer niso imele pravice, da pretresajo prav vsak vladni gospodarski zakonski predlog,⁶¹ vendar je lahko vlada, če se ji je to zdelo potrebno, trgovske in obrtne zbornice vprašala za mnenje o zakonu, ki ga je pripravljala.⁶² Ker je večji del reformnega načrta temeljil na pridobivanju zaupanja, je Plener to možnost še toliko raje izkoristil. Prejeti nasveti avstrijskih trgovskih in obrtnih zbornic so bili povsem v skladu z njegovim načinom razmišljanja. Tudi trgovske in obrtne zbornice so menile, da je za razvrednotenje papirnatega denarja krivo povečanje števila denarja v obtoku in vsesplošno nezaupanje v denarni sistem. Zato so v političnem delu nasvetov pretresali vzroke za nastanek nezaupanja in kako bi jih bilo mogoče odpraviti.⁶³

Tudi kranjska trgovska in obrtna zbornica je pretresala aktualne denarne probleme. Z zadano nalogo sta se spoprijela zborniška svetovalca J. N. Mühleisen in Gustav Heimann. Najbolj temeljito se je naloge lotil Heimann, ki je 8. januarja 1861 na izredni seji predstavil svoj referat, v katerem med drugim pravi: "Kot najvišje načelo, da ponovno vzpostavimo deželno valuto v njeni polni, nespremenljivi vrednosti, se mi najprej zdi odvisno od vzpostavitve zaupanja. Odsotnost tega pomembnega vzvoda je nesporno glavni vzrok za sedanje hude zadrege". Zato se je Heimann zavzemal za ponovno obuditev in nadaljnjo ohranitev zaupanja. To pa bi bilo po njegovem mnenju mogoče doseči samo na podlagi takojšnje in temeljite ukinitve neoabsolutističnega režima in s sklicem parlamenta v smislu zakonskega predloga ustave z dne 4. marca 1849. Ustava naj bi predvsem zagotavljala delitev oblasti, "ko bodo tako narodi Avstrije v vseh primerih sami vodili kontrolo, kakor tudi skrbeli, da bodo odpravljene tegobe. Medtem bo vlada zaščiten pred vsemi neupravičenimi očitki in bo povsod našla trdno podporo. Kakor hitro se bo povrnilo zaupanje, kredita ne bo več primanjkovalo in do sedaj razvrednotene pa-

⁶⁰ Arhiv Republike Slovenije (AS), 448, Zbornica TOI, f. 296, Protocoll der außerordentlichen Sitzung der Handels- und Gewerbekammer für Krain in Laibach, 8. 1. 1861; Laibacher Zeitung, 9. 1. 1861, št. 7, str. 25.

⁶¹ Svetovanje vladi o gospodarskih zakonskih predlogih je bila temelj provizoričnega zakona o trgovski in obrtni zbornici iz leta 1848. Ko so nato po letu 1850 začeli ustanavljati trgovske in obrtne zbornice, zaradi političnega prehoda v neoabsolutizem o takšni pravici ni moglo biti več govora. Šele z reformo leta 1868 so trgovske in obrtne zbornice dobile takšne svetovalne pristojnosti.

⁶² Franz Geißler: Die Entstehung und der Entwicklung der Handelskammern in Österreich. V: Mayer, Hans (ur.): Hundert Jahre österreichische Wirtschaftsentwicklung 1848-1948. Wien: Springer Verlag, 1949, str. 72-73, 85-89, 101.

⁶³ Gust H...n: Die österreichischen Finanzproblemen bezüglich Bank, Valuta und Deficit. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1862, str. 43; Reinhard Kamitz: Die österreichische Geld- und Währungspolitik von 1848 bis 1948; V: Hans Mayer (ur.): Hundert Jahre Österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848-1948. Wien: Springer Verlag, 1949, str. 137.

pirje Šbankovce] bodo zopet iskali in jih radi sprejemali" ⁶⁴.

Prisotni odborniki so se strinjali s Heimannovim referatom. Pridali so mu le še nekaj gospodarskih nasvetov in ga politično povsem neokrnjenega poslali finančnemu ministru. Kranjsko meščanstvo po premoženju torej ni bilo zadovoljno s političnimi koncesijami oktobrske diplome. Zahtevalo je veliko večjo demokratizacijo političnega življenja in s tem posredno kontrolo nad proračunsko politiko. Tudi slovensko javno mnenje večinoma ni bilo zadovoljno z oktobrsko diplomom. Samo skrajno katoliško konservativna *Zgodnja danica* je bila indiferentna do uvedbe ustave, *Novice* pa so se povsem jasno zavzele za ustavno monarhijo in so oktobrsko diplomom obsojale kot premalo demokratično. ⁶⁵ *Novice* so glasno in jasno zahtevale: "Zaslišijo naj se v *ustavnem državnem zboru*, kakor so ga kupčijske zbornice celega cesarstva živo priporočale, od ljudstva izvoljeni *poslanci* in stori naj se vse, kar bojo oni svetovali, pa gotovo bo zadovoljna Avstrija se rešila iz sedanjih dnarnih stisk." ⁶⁶ Celo uradni *Laibacher Zeitung* je pritrjeval željam trgovskih in obrtnih zbornic po ustavnem načinu vladanja, čeprav je v skladu z uradno politiko priporočal oktobrsko diplomom kot podlago za morebitne spremembe. ⁶⁷

Nekateri bolj liberalno misleči Kranjci so oktobrski diplomom ostro nasprotovali tudi zaradi odpora proti konservativizmu in federalizmu. Poleg Gustava Heimanna se je tako k besedi oglasil še Henrik Costa. ⁶⁸ Prav vsi nasprotniki oktobrske diplome pa seveda niso bili centralisti. Med njimi jih je veliko zagovarjalo deželno avtonomijo, vendar so si ob enem preprosto želeli več političnih pravic. Tako je bil nad oktobrsko diplomom razočaran tudi Anton Alexander Auersperg, čeprav je v razširjenem državnem svetu glasoval za predlog aristokratske in avtonomistične večine. ⁶⁹

Zaradi neugodnih političnih in finančnih razmer je cesarju Francu Jožefu že kmalu postalo jasno, da na oktobrski diplomom ne bo mogoče graditi prihodnosti države. Cesar se je sedaj obrnil na liberalnega centralista Antona Schmerlinga. Schmerling je naposled tudi na podlagi Plenerjevih argumentov oktobrsko diplomom preoblikoval v bolj liberalnem duhu. 26. februarja 1862 je vlada razglasila tako imenovani februarski patent. ⁷⁰ Z njim je bil uveden dvotirni sistem. Na eni strani sta skupne pristojnosti vodila centralna vlada in državni zbor, na drugi strani so imele precejšnje pristojnosti tudi dežele z deželnimi zbori. Volilni sistem, ki je vpeljal relativni cenzus in pet kurij, je premožnejše družbene sloje postavljaj v privilegiran položaj. Državni zbor je bil pristojen za odločanje o skupnih zadevah. Med drugim je odobral davke in proračun. Posebno pomembno je, da je kontroliral državne dolgove. ⁷¹

⁶⁴ AS, 448, f. 296, 8. 1. 1861.

⁶⁵ Vasilij Melik: O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja. V: *Zgodovinski časopis*, 1965, str. 156-157; Fran Zwitter: Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. V: *Zgodovinski časopis*, 1965, str. 140.

⁶⁶ *Novice*, 13. 2. 1861, št. 7, str. 58.

⁶⁷ *Laibacher Zeitung*, 23. 1. 1861, št. 19, str. 74.

⁶⁸ *Laibacher Zeitung*, 15. 1. 1861, št. 12, str. 46; Dr. H. C.: Zur Valuta-Frage.

⁶⁹ *Novice*, 3. 10. 1860, št. 40, str. 321, 323; Breda Požar: Anastasius Grün in Slovenci. Maribor 1970, str. 30, 74; Vasilij Melik: A. A. Auersperg in slovenski narod. V: *Zgodovinski časopis*, 1987, št. 2, str. 289.

⁷⁰ *Laibacher Zeitung*, 28. 2. 1861, št. 49, str. 193-194; 1. 3. 1861, št. 50, str. 197-198.

⁷¹ Več o februarskem patentu glej: Joachim Liese: Staatskredit und Defizitfinanzierung, str. 28-32; Helmut Rumpler: Eine Chance für Mitteleuropa, o.c., str. 376-379; Friedrich Engel-Janosi: Einleitung. V: *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867*, 5. del, 1. zvezek. Wien:

Ljubljančani so februarski patent spet sprejeli brez večjega navdušenja. Slavnostno so osvetlili okna in so se kljub dežju mirno sprehajali po ulicah.⁷² Tudi bogati avstrijski finančniki so februarski patent sprva sprejeli povsem hladno. Finančni položaj se je začel izboljševati šele po otvoritvi državnega zbora. 1. maja 1861 je cesar v prestolnem govoru naložil državnemu zboru tudi naslednje naloge: "Moje ministerstvo Vam bo predložilo prevdarek državnih dohodkov in stroškov za prihodnje leto, iz kterega bote razvidili, da se vseskozi prizadeva doseči to, da bi se v rednem gospodarstvu stroški v ravnovago spravili s dohodki."⁷³ Ker je prestolni govor izražal vladni program, je bil s tem javnosti dan jasen signal, da se misli vlada in s tem tudi državni zbor resno spoprijeti s težavami avstrijskega denarnega sistema.

Z nastopom ustavne dobe se avstrijske proračunske težave še niso končale. Ker je cesar vodenje zunanje politike in vojske obdržal izključno v svoji pristojnosti, ga je šele vojaški poraz proti Prusiji in Italiji leta 1866 prisilil, da se je odpovedal dosednji pogubni zunanji in s tem posledično finančni politiki. S tem so bili ustvarjeni osnovni pogoji za prihodnjo uravnovešeno proračuna. Pri tem pa je določeno vlogo igrala tudi vedno bolj učinkovita parlamentarna kontrola nad proračunom, ki je omogočila večjo preglednost nad porabo denarja in predvsem vedno višjo davčno obremenitev.

V tem prispevku nakazana vzročna zveza med proračunsko politiko (skupaj z višjimi davki) in demokratizacijo (skupaj s soudeležbo davkoplačevalcev pri upravljanju države) je bila v tem času že hudo stara. Brez zahtev prebivalstva, da ne bodo plačevali davkov, če ne bodo imeli tudi kontrole nad porabo denarja, med drugim ne bi prišlo do nastanka parlamentarnih demokracij v Angliji, Združenih državah Amerike in Franciji.⁷⁴ Tudi v Avstriji se je vladar posebno v času vojn, ko je potreboval vedno več denarja, obračal na stanovce, da bi lahko zvišal davke in tako zbral potrebna denarna sredstva. Vendar v nasprotju z Anglijo in Francijo stanovsko zastopstvo v avstrijskih deželah nikoli ni preraslo v centralno stanovsko zastopstvo, ki bi bilo pristojno za celotno monarhijo in iz katerega bi lahko nastal zametek avstrijskega parlamentarizma. Po drugi strani pa se je tudi absolutistična država zavedala, da bo brez privoljenja stanov težko zvišala davke. Zato je predsednik oddelka za finance februarja 1848 celo predlagal, da bi se na Dunaju zbrala skupščina stanov, s čimer bi se povečal kreditni ugled države. Vendar je te načrte nazadnje prekinil izbruh revolucije.⁷⁵

Seveda do marčne revolucije ni prišlo zaradi slabega finančnega stanja avstrijske države. Vendar je prav nezaupanje finančnega sveta in naposled tudi

Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1977, str. XII-XIII; Oskar Lehner: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, str. 198-201; Friedrich Walter: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, str. 197-205; Hermann Baltl: Österreichische Rechtsgeschichte. Graz: Leykam-Verlag, 1972, str. 213-216; Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861-1918. Ljubljana 1965, str. 5-8.

⁷² Laibacher Zeitung, 1. 3. 1861, št. 50, str. 199.

⁷³ Novice, 8. 5. 1861, št. 19, str. 155. Primerjaj še: Laibacher Zeitung, 3. 5. 1861, št. 101, str. 401. Prestolni govor je ponatisnjen tudi v: Anton Bezcny: Die Thronreden Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I. bei der feierlichen Eröffnung und Schließung des österreichischen Reichsrates. Wien: Manzschke k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1908, str. 58.

⁷⁴ Primerjaj: Niall Ferguson: The Cash Nexus : Money and Power in the Modern World 1700-2000. London: Penguin Books, 2001, str. 81-87.

⁷⁵ Harm-Hinrich Brandt: Public Finances of Neo-Absolutism in Austria in the 1850s, str. 85-87; isti, Der österreichische Neoabsolutismus, str. 147-151.

povsem navadnih ljudi v finančno trdnost države samo še dodatno spodkopalo politično moč absolutističnega režima. Prav tako naraščajoče finančne potrebe države niso bile trdno jamstvo za obstoj ustavnega načina vladanja, vendar so vseeno precej časa omejevale kontrarevolucionarne sile, da se vsaj formalno niso takoj odrekle ustavi. Ker pa se tudi zmagoviti neoabsolutistični režim ni bil sposoben izvleči iz finančnih zagat, mu nazadnje ni preostalo nič drugega, kot da je vedno bolj popuščal pred političnimi zahtevami javnosti. S tem je bila odprta pot za nastop ustavne dobe. Brez nerešljivih finančnih težav avstrijske države in brez zahtev prebivalstva po parlamentarnem nadzoru nad proračunom bi demokratizacija Avstrije verjetno potekala po precej drugačnem urniku in to z občutnimi zamudami.

Občutki prebivalstva na Kranjskem do opisane demokratizacije so bili skoraj povsem v skladu s splošnim razpoloženjem javnosti v habsburški monarhiji. Vendar je ob tem prišla do izraza tudi družbena sestava na Kranjskem. Ker je bila večina prebivalstva kmečkega, si je veliko ljudi precej bolj kot demokratizacije preprosto želelo samo nižjih davkov. Obojega pa na žalost niso mogli dobiti. Za nadzor nad državnim proračunom in s tem za demokratizacijo se je najbolj vneto potegoval tanek sloj meščanstva, predvsem novodobnega meščanstva po premoženju in izobrazbi. Ker pa med njimi ni bilo bogatih finančnikov, od katerih dobre volje je bila država denarno odvisna, dejansko niso imeli nobenega neposrednega vpliva na razvoj dogodkov. Po drugi strani pa na Kranjskem tudi ni bilo veleposestniškega visokega plemstva, ki bi lahko uveljavljalo svoje interese. Zato prebivalstvo na Kranjskem ni sprožilo sprememb, ki so naposled pripeljale do demokratizacije avstrijske države, temveč se je nanje samo bolj ali manj dejavno odzivalo.

Andrej Pančur

PUBLIC DEMANDS FOR CONTROL OF THE STATE BUDGET AND THE BEGINNING OF
DEMOCRATISATION IN THE HABSBURG MONARCHY AND CARNIOLA

S u m m a r y

Among the various political, social and economic factors which triggered the democratic process was the determination of the general public neither to pay nor accept higher taxes unless it was granted control over the use of money and, in this way, allowed to participate in the governing of the country. This was also the case in the Habsburg monarchy. In the pre-March period, the Austrian budget almost regularly recorded a deficit and the only way the State could cover it was through further indebtedness. The absolutist State was incapable of reducing expenditure and increasing revenue. On the other hand, it could not afford to raise taxes considerably without risking national upheaval.

The lack of confidence both of the financial world and the general public in the State's financial solidity further undermined the political strength of the absolutist regime, preparing a fertile ground for the success of the 1848 revolution. The Kaiser's announcement to promulgate a constitution was therefore enthusiastically welcomed by all. Although many were unclear as to how they would benefit from the constitution, they looked forward to a new era with great expectation. Janez Bleiweis, one of the central figures in the Slovene nationalist movement, hoped that, in a future constitutional monarchy, publicly elected representatives would be able to supervise the government's work in the field of legislation and, in particular, budgeting.

Similar hopes were also cherished by the remainder of the Carniolan bourgeoisie which considered that only parliamentary control of the budget would bring order to the State finances. This inevitably called for an increase in taxes, which was opposed by the people who bitterly complained that these were already excessive and needed reducing. The waging of the counter-revolution wars increasingly added to the expenditure. Although the State Assembly, as foreseen by the 1849 octroied constitution,

never actually convened, the government defended its tax reform by calling upon the constitutional monarchy. Naturally, this did not add to the general popularity of the constitutional government which was blamed by some for the higher taxes.

Soon after the counter-revolutionary wars were over the victorious neo-absolutist regime proved unable to resolve the State finances. Following the defeat in the 1859 war the budget crisis became very apparent. The State urgently needed new loans to bridge the difficulties. For this, it first had to restore public trust, which it had completely lost, and especially the confidence of the influential financial world in the future of the State.

The centralist and reformist oriented bureaucracy strove for an at least partial revival of constitutional parliamentarianism, while the aristocracy strove to regain power and provincial autonomy. The financial situation kept worsening in spite of the fact that the aristocracy originally won a victory by means of the October Diploma. As with the rest of the Austrian bourgeoisie in terms of wealth, which was represented in the commercial and trade chambers, the Carniolan bourgeoisie demanded more democracy. Only after the announcement of the February Patent and the convening of the State Assembly did the financial markets gradually settle.